

תורה שבע"פ ובירורי הלכה

הרה"ג רבי ישראל מאיר לאו
הרב הראשי לישראל
נשיא בית הדין הרבני הגדול

על "היתר מכירה" בשביעית

-א-

מראשית ההתיישבות החדשה בארץ ישראל עמדה על הפרק שאלת ההנהגה בשנת השמיטה, כיצד ניתן יהיה לשמור שביעית כהלכתה. שאלה זו הועברה לעיונם של גדולי הדור, ובראשם הגאון רבי יצחק אלחנן ספקטור זצ"ל, רבה של קובנה שכתב:

"כאשר נדרשתי זה איזה חדשים לחוות דעתי עיי הקולוניות של היהודים המתפרנסים מעבודת האדמה באה"ק, כי קרובה שנת השמיטה לבוא בשנת תרמ"ט הבע"ל, ואם לא נבקש עצה והיתר יכול להיות כי תושם הארץ ח"ו... וזה נוגע להצלת מאות נפשות, ומי יודע וכו'... העליתי להתיר עפ"י העצה למכור השדות והכרמים לישמעאלים, הגוף, והפירות, על משך שתי שנים בלבד ואחרי כלות הזמן יחזרו הכרמים והשדות לבעלים... וערכתי על זה קונטרס מיוחד, בעז"ה, אך להלכה למעשה לא מצאתי עד היום, לפי שלא רציתי להיות יחיד בדבר החדש הזה... אך כהיום שהגיעני ממכתב, אשר נודקו לזה, כבוד ידי"ג הגאונים רי ישראל יהושע אבי"ד דק"ק קוטנא, הרב שמואל מאהליווער והרב שמואל זאנוויל ויצא הדבר בהיתר... ושמו פניהם בי והיה זה לי לנחת ולרצון בראותי כי אין אני יחיד בדבר הגדול הזה.

ועייכ הנני היום לחוות דעתי להלכה ולמעשה עפ"י הצעתי הנ"ל, והעבודה בשדות ובכרמים תהיה עיי אינם יהודים, אך העניים, אשר אין ביכולתם לשכור פועלים נכרים, אם יעשו בעצמם - נתיישב בדבר, אי"ה עם הגאונים הללו שיחיו... ובפירוש נאמר, כי היתר זה, הוא רק לשנת תרמ"ט אבל לא לשמיטות הבאות, שאז יצטרכו להיתר מחדש ולעין, אי"ה והי יהיה בעזר עמנו, שלא יצטרכו להיתר וישמרו משמיטה כד"ת".

והסכים עמו בספר "ישועות מלכו" יו"ד סי' נג.

בספר "הוראת שעה" לגאון רבי יוסף צבי הלוי, ראב"ד תל אביב מביא שיסוד להיתרו של הרב מקובנה היה היתר שנשלח אליו מספר "שמן המור" לרבי מרדכי רוייו, רב בחברון (תקנ"ג) שכותב בספרו (יו"ד סי' ד):

"על איש ישראל שקנה לו כרם בחברון ת"ו, ויש לו חוכר גוי לעבודת הכרם, הנוטל חלק בפירותיו, תאנים וענבים. כי בעיר הזאת אי אפשר לשומרו ולעבדו אלא ע"י גוים, שידם תקיפה וגזלנים הם, ואם לא יהיו ידי גוי באמצע, פשיטא שיחריבו את הכרם ויגזלו את כל פירותיו ולא יניחו בו זמורה ואשכול, ואי לזאת שאל האיש איך להתנהג בשנת השמיטה, כדי שלא תכשילנו עבודת הגוי מחוכר, מחורש ומזמר בכרמו בשנת השמיטה.

ומסקנתו היא למכור את הקרקע לנכרי מכירה לזמן, דהיינו לשתי שנים, שנת ערב שמיטה, ושנת השמיטה עצמה. ואעפ"י שאסור לישראל להשכיר שדהו בשביעית אפילו לגוי, שאדם מצווה על שביתת שדהו בשביעית ככתוב: "שבת שבתון יהיה לארץ" ובפירושם בע"ז טו, ע"ב - אין זה אלא כשמשכירה לצורך שנת השביעית בלבד, אבל בהבלעה, כשמוכרה לכמה שנים - מותר, כי יתכן ולא יעבוד בה בשנה השביעית, וגם בזה משום איסור "לא תחנם", שאסור לתת להם חנייה בקרקע, ואין מוכרים להם שדות בא"י, כמבואר בע"ז כ, ע"א, כי איסור זה אינו אלא במכירה עולמית ולא במכירה מפורשת לשתי שנים בלבד, ואדרבה ע"י מכירה זו, הוא גורם לישראל להרבות חנייה בקרקעות א"י, שיקפצו לקנות בה כרמים, ולא יחושו לאיסור עבודת הארץ בשביעית, המותרת ע"י מכירה לגוי, כנ"ל.

ומצינו ברמב"ם שמכירה לזמן נחשבת מכירה גמורה לזכות הקונה ובעלותו, שבה"ל מכירה פכ"ג ה"ה הוא פוסק: "המוכר גוף הקרקע לזמן קצוב - הרי זו מכירה, ומשתמש מלוקח בגוף כחפצו, ואוכל הפירות כל זמן המכירה, ובסוף תחזור לבעליה".

להיתרו של הרב מקובנה הצטרפו גדולים רבים וביניהם הראשון לציון בעל ה"ש"א ברכה" (שו"ת "שמחה לאיש" יו"ד סי' כו דף קז, א), והראשון לציון רבי רפאל מאיר פניזאל בעל "לב מרפא".

מאידך, רבים מגדולי ישראל חלקו על המתירים, ולא הסכימו להיתר זה, ובהם גאוני ירושלים המהרי"ל דיסקין ורבי שמואל סלנט, שהודיעו בכרוז: "כי אין שום היתר לחרוש ולזרוע ולקצור ולנטוע, הן על ידי עצמו הן על ידי נכרי, לבד מעבודת האילנות "לאוקמי אילנא" - מותר מצד הדין" (הובאו הדברים בסדר השמיטה להרי"מ טוקציינסקי, עמ' עה).

הגאון רידב"ז זצ"ל בספרו על ה"ש"א שמיטה כתב שהיות שעל פי חוק המדינה, מכירת קרקע בלא "קושאן" אינה חלה והיא כחרס בעלמא, אם כן המכירה לא חלה. "וכי בעד איזה חתיכת נייר שימסור לנכרי נתבטלה הקדושה מהארץ". בדבריו מסתמך הוא על דברי השו"ע חושן משפט סימן קצ"ד סעיף ב' "בד"א במקום שאין משפט

ידוע למלך, אבל אם דין אותו מלך ומשפטו שלא יזכה בקרקע אלא מי שכתוב בשטר או הנותן דמים וכיוצא בדברים אלו עושים כפי משפט המלך". מדברי השו"ע נראה שחלות הקנין תלויה בדינא דמלכותא ויש לראות כיצד מתייחס החוק לרישומים אלו. אי"כ, כל עוד אין לו תוקף, לא עשה ולא כלום ולא חל הקנין.

הנצי"ב בספרו "משיב דבר" בקונטרס "דבר השמיטה" כתב להתיר על פי דברי רבינו ה"בית יוסף" בתשובת "אבקת רוכל" (סי' כד) למרות שקיימא לן שאין קנין לעכו"ם להפקיע מתרו"מ, מכל מקום יש קנין לעכו"ם להפקיע משביעית. וראיתו מהפסוק: "והיתה שבת הארץ לכם", לכם - ולא לעכו"ם. ומקור דבריו הוא מספרא בפרשת בהר, "לכם" ולא לאחרים. מכאן למד מרן הבי"י שעכו"ם שזרע שדותיו בא"י, לא חל עליהם קדושת שביעית. וכן המנהג בארץ ישראל שאין נוהג שביעית בשל עכו"ם.

הוסיף הנצי"ב לומר דמשמע מדברי תוספות (סוכה לא) שמ"לכם" ממעטינן גם הפקר. ולפי זה מסיק שגם בקרקע הפקר אין צריך לחול קדושת שביעית ולכן "אם הפקיר בפני שלושה, לית ביה משום שביטת שדה, ואולי ע"י הדחק יכול הישראל לעשות לבדו המלאכה בהשדה כמו דאמרינן (סנהדרין כו, ע"א) אגיסטון אני, ופירשיי שכיר בשדה עכו"ם, הרי דאם השדה אין בה דין שביעית יכול גם הישראל עצמו לעסוק בה ואולי כמו כן בשדה הפקר", עכת"ד.

בספר "בני ציון" השיג על דברי הנצי"ב הנ"ל, באותה טענה שהבאנו לעיל מדברי הרידב"ז, היות שבענייני קרקעות הדבר תלוי בדינא דמלכותא, שאין אדם יכול ליטלה בלי אישור מצד הממשלה, אם כן אין אפשרות להפקיר קרקע והרי בחזקת בעליה עומדת.

בדבריהם דן בארוכה הגרצ"פ פראנק זצ"ל בספר "כרם ציון" הוא מביא בשם תשובות "צמח צדק" סימן ס"א ובשם תשובות "עבודת הגרשוני" שסוברים בפשיטות שכל שהקניין מועיל בדיננו למרות שבדיניהם לא הוי קנין, "מכל מקום הוי קנין גמור לענין איסורים של תורה". כמו כן, הוסיף בשלהי דבריו היות שהמכירה אינה לעולם אלא לשנתיים בלבד ומוכרים רק את הקרקע של שיעור היניקה, "אם כן בכהאי גוונא ליכא דינא דמלכותא".

לאחר קום המדינה הועלתה שאלת המכירה. שתי שאלות יסודיות נתחדשו אז. ראשית, האם לאחר שהשלטון ביד ישראל, מועילה המכירה לנכרי להפקיעה מקדושתה. שנית, האם בעקבות המצב החדש שנהיה יש עדיין מקום להזדקק להיתר מכירה. כל הרבנים הראשיים לישראל הקודמים עד היום, קבעו באופן ברור שגם לאחר שרשות ישראל על הקרקע ואף לאחר המכירה לגוי עדיין נשארת האדמה תחת בעלות ושלטון של ישראל, בכל אופן המכירה חלה.

היות שהיו מגדולי ישראל שטענו שאין תוקף חוקי למכירה, הוחלט בשנת תשל"ט להוסיף לחוק עסקאות במקרקעין תוספת הנוגעת לעניין קיום מצוות שמיטה. בחוק זה הנקרא חוק עסקאות במקרקעין (קיום מצות שמיטה), התשל"ט - 1979, הוסמכו שרי המשפטים והדתות באישור ועדת חוקה חוק ומשפט של הכנסת להתקין תקנות לעניין עסקאות במקרקעין לשם קיום מצוות שמיטה. בחוק זה נוסף שתקנות הנוגעות למיסים יותקנו בהסמכת שר האוצר. ואכן בוי באלול תשל"ט (29 באוגוסט 1979) נקבעו התקנות העוסקות בקיום מצוות השמיטה. על פי תקנות אלו, מכירת קרקעות בשנת השמיטה קיבלה תוקף משפטי גם ללא צורך ברישומים ו"קושאן" וכו'. לאור הנ"ל, כיום, אין מקום לערער אחר עצם מכירת הקרקעות מצד זה שאינו עומד במסגרת דינא דמלכותא.

-ב-

גדולים אחרים השיגו על עניין המכירה מצד איסור "לא תחנם". מרן ה"חזון איש", כתב שיש הבדל בין האיסור לא ליתן להם מתנת חנם, לבין האיסור לא ליתן להם חניה בקרקע. לדבריו, אע"ג דלעניין לא תתן להם חן כל שעושה לרווח ישראל מותר, כמו שכתב הר"ן בשחרור עבד, לעניין חניה בקרקע אין חילוק. טעמו, דנתינת חן אינו ברגש החנינה אבל לא בדורש טובת עצמו, אבל חניה בקרקע, עצם המציאות של עובדי ע"ז על אדמת ישראל בקנין, שנוא לפני המקום. וכל שקנה הקרקע הרי עובד ע"ז חונה על קרקע הארץ. ומוסיף לומר היות ולא ניתנה תורה לשיעורין, בכל נכרי שמכר לו, עובר בלאו אף שלפי ראות עינינו אינו מתאחז בה.

החולקים עליו כתבו, מכיוון שהחילוק בדין אינו לא במקרא ולא במשנה וגמרא, אין סברא כזו קובעת מסמרות לבנות ע"ז יסוד לדינא. ואין מי שיכריע שהטעם לאיסור החניה הוא משום ששנוא לפני המקום, ואילו לגבי נתינת חן תלוי הדבר ברגש החנינה של הנותן. והביאו ראיה לדבריהם שהרי הר"ן (גיטין לח, ע"ב) מביא שלא אמרה תורה "לעולם בהם תעבודו" אלא משום שלא יתן להם מתנת חנם, כעניין שכתוב בעכו"ם לא תחנם, ובעבד אין סברא לומר שהתורה הקפידה על רגש חנינה של הנותן שהרי בר מצוות הוא ומצוה לרחם עליו, וכדאמרינן (גיטין יב, ע"א): "ורבנן סברי מאן דמרחם אבני חרי אעבד נמי רחומי מרחם". על כן יש לומר, מה שאסרה התורה לשחרר עבד, לאו משום רגש חנינה של המשחרר, אלא שהתורה הקפידה על כך שלא יקבל העבד במתנת חנם דהיינו שחרור גופו. והר"ן שמשווה ביניהם, משמע שסובר שכל מתנת חנם לעכו"ם אינו מקובל לפני המקום שאין לתת להם מתנת חנם. ומעתה אין להפריד בין הדבקים וכשם שבמתנת חנם שרי לטובת ישראל, כן הוא הדין לעניין חניה בקרקע.

בספר "בני ציון" מוסיף להביא הוכחות שאין סברא להתיר מתן חניה בשביל טובת ישראל מדברי הגמ' בגיטין (מד, ע"א). דלמה הוצרכו להתיר המכירה רק כשאנס הגוי את הקרקע ומטעם שהוא כמציל מידם, הא משחז"ל היתר מכירה לגוי בכהאי גוונא שהוא לטובת ישראל. כמו כן מביא מדברי הירושלמי פ"ק דע"ז דא"ל יאבדו ואל תשכירם לגוי, הרי דגם כשהדבר לטובתו אמר לו יאבדו, ואפילו לר"י שהתיר הוא רק במקום שאין ישראל מצויין, ע"כ.

הגרצ"פ פראנק תמה על דבריו שהרי מהסוגיא בגיטין הוכיחו בספר "כפתור ופרח" (פ"י) שבמקום הפסד מותר למכור לגוי. גם מה שכתב לדחות שאם כן מדוע צריכה הגמרא לכתוב את הטעם שהוא כמציל מידם, אין תימה, אלא זהו טעם אחד שכדי למנוע הפסד, ולטובת הישראל אין איסור לא תחנם, ואינו אלא כמציל מידם. גם בעל ה"חזון איש" בשביעית סימן י" (דף קי"ז) כתב שהאיסור הינו אך ורק מצד לאו ד"לא תחנם". אולם לדעתו בכל מקרה, המכירה חלה. הגאון מקוטנא בספרו "ישועות מלכו" (יו"ד נ"ה) כתב: "אמרתי בפשיטות להתיר למכור לנכרי, ואע"פ שאסור ליתן ולמכור קרקע בא"י, כיוון שהוא לטובת הישוב פשיטא דאין כאן איסור לא תחנם. ובשביעית בזה"ז דאינו אלא מדרבנן פשיטא דאין להחמיר", עכ"ל.

גם בספר "תורת יהונתן" העלה דכל היכא שעושה לטובת ישראל ליכא משום לא תחנם.

גם המתירים למכור את הקרקע לגוי ראו בכך הוראת שעה. היה זה היתר דומה להיתר להאכיל חולה מסוכן ביום הכיפורים שמאכילים אותו הקל הקל תחילה. הכל מודים שהמכירה היא בגדר של "סור מרע", ולכלל "עשה טוב" לא הגיענו. אותם המסתמכים על היתר המכירה ואינם מקבלים על עצמם לנהוג שביעית כהלכתה, כפי שהתורה ציוותנו, מאבדים בידיים מצווה גדולה שנאמרה ונשנית בתורתנו הקדושה. למרות זאת, מאז ראשית ההתיישבות ועד ימינו סברו גדולים רבים, ובראשם הרבנים הראשיים לדורותיהם, שקבעו שיש להמשיך את היתר המכירה.

מורי ורבי הגרש"ז אויערבך זצ"ל כתב את ספרו "מעדני ארץ" על הלי שביעית, הסובב סביב הלכות שמיטה והיתר המכירה בשנת תש"ד. מהדורה שנייה יצאה לאור בשנת תשל"ב, היה זה אחרי קום המדינה, ואף על פי כן דן הגרש"ז בנושא. היתרו נבע מנקודה מרכזית אחת: לאפרושי מאיסורא (סי' ב), היתר של דיעבד שלא פג תקפו גם כיום.

לעומתם יש מגדולי ישראל הסבורים שאף שהיה בזמנו מקום להיתר המכירה לדעתם, כיום אין לו מקור כלל ועיקר. לצערנו עדיין לא הגיע שעת הכושר שכלל

הציבור הישראלי ישמור את מצוות השמיטה כמאמרה. על כן יש לסמוך בדיעבד על אלו המצדדים בהיתר המכירה.

ישנם חקלאים רבים שקיבלו על עצמם לשמור מצוות שמיטה כהלכתה, ונמנעים מלעבוד עבודת קרקע בשביעית, עליהם נאמר "גבורי כח עושי דברו". חובה עלינו להטות שכמנו ולחזק את מי שיקבל עליו לשבות ממלאכת עבודת קרקע בשביעית. זכינו שרבים מתושבי הארץ מהדרים במצוות שביעית, אוכלים פירות מאוצר בין דין, וירקות שאין עליהם חשש כלשהו.

למרות הכל, היות שלא אכשר דרא ולא הגענו לעת בה כל הארץ תשבות בשביעית, לא נותרה בידינו הברירה אלא להמשיך את אשר קבעו ראשונים ולהנהיג גם כיום את עניין היתר המכירה לכלל הארץ.

במגמה לחיזוק מצוות השמיטה עלינו לעודד רבנות מקומית שהחליטה להחמיר ולהוג במקומה מבלי להזדקק להיתר המכירה. כפי שכתב הגרא"י קוק על עצמו ("משפטי כהן" סי' פו): "אע"פ שאני מקל לאחרים מפני הדחק וחיי נפש ממש לסמוך על ההפקעה, מ"מ כשאני לעצמי אין לי עסק בפירות שביעית ח"ו וכו'. אמנם על הכלל כולו דעתי להתיר בפשיטות ע"י ההפקעה".

-ג-

אולם דעת אל נכון, יש להבהיר לציבור שגם לנוקמים להיתר המכירה אין היתר לעסוק בכל עבודות הקרקע. יש לדעת שגם לאחר היתר המכירה, ישנן מלאכות שאסור לעשותן בשביעית.

מורי ורבי, הגרשי"ז אויערבך זצ"ל, בספרו "מעדני ארץ" על ענייני שביעית סימן ב', הביא את דברי בעל "בית הלוי" שכתב (בסימן א' ענף ה') משמו של הגאון מוהרי"א מקובנא שאין להתיר לעבוד ע"י ישראל לאחר המכירה אלא רק מלאכות דרבנן. אבל המלאכות האסורות מדאורייתא, דהיינו: זריעה, קצירה, זמירה, בצירה וחרושה, תיעשינה דווקא ע"י נכרי ולא ע"י ישראל. כדבריו כתב גם הגאון מוהרי"י מקוטנא בספרו "ישועות מלכו" סי' נ"ו: "גם בענן שיעבוד ישראל בשנה השביעית, קשה מאד ולמי שהשעה דחוקה לו ביותר אי אפשר שיתירו לו הבי"ד אלא במלאכות שאסורין מדרבנן - אבל מלאכות דאורייתא אע"ג ששביעית בזה"ז דרבנן קשה מאד להתיר", עכ"ל.

הגרשי"ז הביא שם גם את דברי הגרא"י קוק ז"ל שכתב כן בספרו "שבת הארץ" בכמה מקומות, שאף לאחר מכירת השדה לעכו"ם, עדיין אסור לישראל לעשות בה

את העבודות המפורשות בתורה, ואלו הן: זריעה, קצירה, זמירה ובצירה. גם בספרו "משפט כהן", סימן ע"א אות ב', כתב:

"בפרטי הדברים של ההנהגה אחרי המכירה הותנה מאתנו, כאשר הונהגו מאז, שלא נגוע גם אחר המכר, בשום מלאכה שהיא בבירור אסורה מן התורה ע"י ישראל, ולעשות את כל אותן המלאכות ע"י פועלים נכרים. ורק המלאכות שהן אסורות רק מדרבנן גם בשביעית של תורה, וגם בלא צרוף היתר המכירה, אלה יעשו ע"י ישראל. אמנם לבאר מה הנה המלאכות שהן מה"ת, ולהתאים ג"כ עם זה את האפשרות של מצב ההוה, בררנו שרק ארבע מלאכות הינן ודאיות מן התורה, והן: א. זריעה, ב. זמירה, ג. קצירת תבואה וכל מיני ירקות וזרעים, ד. ובצירת ענבים וכל מיני פירות האילן. ומן הדין ראוי לעשותן דוקא על ידי פועלים נכרים, עכ"ל.

ועיי"ש שהוסיף בסימן ס"ז:

"הנה מה שאומרים בשמי שהתירתי לעשות אחר המכירה את כל המלאכות ע"י ישראל, זהו ללא אמת ונגד המפורסם, שהרי בארתי במכתב הנספח להרשאה מפורש, שארבע המלאכות האסורות מן התורה ייעשו ע"י נכרים, ולא יצא מן הכלל, להיות נזקקות לשאלת חכם רק חרישה, ותליית עד כה לא התירתי גם חרישה ע"י ישראל בשום מקום - שלא תהיה יד ישראל נוגעת גם אחר המכירה בשום איסור תורה, עכ"ל.

מורי ורבי הגרש"ז דן באריכות אלו מלאכות מותר יהיה לעשותן על ידי ישראל לאחר היתר המכירה, ומסיק ששתי מלאכות יש לעשותן אך ורק על ידי אינו יהודי, והן, זריעה וזמירה. וכתב שם וז"ל: "ברם אעיקרא דמילתא נראה לעניות דעתי, שאף שעיקר חילוק זה לחלק בין מלאכות דאורייתא למלאכות דרבנן, יש לו יסוד גדול בכללי ההלכה, בכל זאת קרוב הדבר לוודאי, דמה שמנו גם קצירה ובצירה בין המלאכות האסורות הוא רק שיגרא דלישנא, דנראה לעניות דעתי, דאף על פי שמלאכות קצירה ובצירה מפורשות הן בדאורייתא, מכל מקום מותרות הן בשדה של עכו"ם, ראה שם ראיותיו.

מן המפורסמות, כי רבים מהעובדים בחקלאות כיום, אינם בני ברית, ניתן אפוא, להקפיד ולקיים את ההוראה שמלאכות אלו תיעשנה על ידם. יש לנתב את העובדים שאינם יהודים למלאכות אלו. על הרבנות הראשית והרבנויות המקומיות לעמוד על ביצוע הוראה זו, ולמצוא את הדרכים לפקח על כך.

בהקדמתו לספר "שבת הארץ" כתב הגרא"י קוק:
"וכגון דא ודאי אין צריך למודעי שלא ימצא שום יחיד או
מוסד שישתמש בדבריו לכופ, חס ושלוס, אפילו עפ"י סדרי
ההיתר בדרך ההפקעה, את אלה אשר רוח אהבת ה' וחמדת
מצוותיו נוססה בהם, והם רוצים בכל לבם לשמור ולקיים את
מצוות השמיטה כמאמרה, בלא שום דרכי הקולות שנאמרו
מפני דוחק השעה, ובודאי ידעו גם אלה לדון לכף זכות את כל
אלה שמצבם מכריח אותם להתנהג עפ"י סדרי ההיתר וההפקעה
- יאיש את רעת רעהו לא תחשבו בלבבכם והאמת והשלום
אהבו".

יתן ה' ונזכה כולנו להיות משובתי שביעית כראוי. בשכר זאת נזכה לשבת על
הארץ לבטח עד ביאת ינון במהרה.